KONSTANTIN
PRESLAVSKY
UNIVERSITY
S H U M E N

ШУМЕНСКИ УНИВЕРСИТЕТ
"ЕПИСКОП КОНСТАНТИН ПРЕСЛАВСКИ"

ФАКУЛТЕТ ПО ХУМАНИТАРНИ НАУКИ

КАТЕДРА ИСТОРИЯ И АРХЕЛОГИЯ

2019 г.

„ИЗГНАНИЦИ КЛЕТИ, ОТЛОМКА НИЩОЖНА ОТ ВИНАГИ ХРАБЪР НАРОД МЪЧЕНИК…"

Атанас Киров

„POOR EXILES, A TINY PART OF ALWAYS BRAVE MARTYRS…"

Atanas Kirov

Abstract: *The first part of this article briefly follows the history of Armenian migration during the genocide from Turkey to Bulgaria. The second part studies the history of the Armenorigorian Orthodox Church and its role in the life of the Armenian community in Burgas.*

Key words: *Armenians, emigration, Armenian Apostolic Church*

1. БЪЛГАРИЯ - ВТОРА РОДИНА НА ПРЕСЕЛНИЦИТЕ-АРМЕНЦИ ОТ АРМЕНИЯ В БУРГАС

Когато се говори за живота на арменците, живеещи в Бургас, не може да се игнорират условията и средата, в която те са живели, работили и се развили като общност с език, вяра, със своите специфични и общи културни и обществени интереси, социална среда и бит.

Арменският народ е един народ с богато историческо минало, с периоди на голям възход и падения, понесъл стоически превратности на своята съдба.

Територията на историческа Армения е разположена на кръстопътя на важни военностратегически и търговски пътища. В миналото от там е минавал така нареченият път на коприната, пътищата от Европа към Азия, от Европа към Африка, от Азия към Африка и обратно. Път, през които са минали римски легиони, войските на

Александър Македонски, войските на Арабските халифи, ордите на Чингиз хан, Тимур, Тамерлан, войските на Византия, ордите на османлиите. От друга страна, територията на Армения винаги се е намирала между големи и силни държави: Римската империя, Персия, Византия, Арабският халифат и по късно Османската империя. Това става причина, Армения винаги да бъде арена на непрекъснати завоевателни войни, нахлуване и преминаване през страната, като както при настъпление, така и при отстъпление, страната е опожарявана и превръщана в пепелище, а народът е избиван или вземан в плен.

Пред опасността от пълно физическо унищожение, арменското население е принудено да изоставя своята родина, земя, роден дом и бащино огнище и да търси спасение в други страни. Последица от това, че след IV век историята на Армения престава да бъде история на целокупния арменски народ. През различни периоди, от време, значителни части от населението на страната, напускат Армения и се разпръскват в много страни по света: Европа, Азия и Африка, а по-късно в Северна и Южна Америка (Мицева 2001: 20 и сл.).

Имайки своя писменост, литература и култура, своя армено-григорянска църква, народът, които преди повече от 1700 години, първи е приел християнството като държавна религия е принуден да изостави своята родина, църкви, училища, културни паметници и други ценности, и да търси спасение в други страни, немили-недраги „в край чужди събрани“ (Яворов 2010).

Преселническите групи, след като се устройват в новите страни, образуват обособени арменски колонии, свои училища и църкви успяват, за сравнително дълго време да запазят своя национален облик, бит, нрави и обичаи, да запазят своя език и вяра. Именно вярата в своята пълнота отваря човешката душа за духовни въздействия, които идват от Бога (Йорданова 2011: 36).

Една част от тези арменски национални колонии след няколко столетия загубват своята национална идентичност, своята вяра и език, вливат се и се асимилират от местното население в тези страни. Такива са арменските колонии в Молдавия, Полша, Бесарабия, Унгария, Югославия и други. В тези и други страни, само някои имена или презимена, запазените църкви, съхранените реликви, книги и други ценности от споменен характер и записаното в историята на някои селища напомнят, че там някога е имало арменска колония, че там някога са живели арменски преселници дошли от Армения (Дадурян 2009: 10).

Първото масово преселване на арменци на Балканския полуостров, по исторически данни, става след Аварайската битка и гибелта на Вартан Мамигонян. Голяма група арменски преселници. водени от своите князе, се прехвърлят във Византия и се заселват в град Никея. В Македония праз 70-те години на V век втора група арменци отново напускат Армения и се прехвърлят във Византия. Те са заселени в Македония и Тракия със задачата да укрепят и пазят западните и северните граници на Византия. Първото организирано прехвърляне на арменски въоръжени сили става в крал на IV век. Византия, за да защити северните си граници, разполага тези войски покрай бреговете на Дунав. След време те се пръскат по селата в Тракия, като създават арменски военни колонии. Прехвърлянето на арменски преселници на Балканите взема особено големи размери в края на VII век по времето на Арабското нашествие в Армения и разгръщането на националноосвободителното движение с религиозен характер, наречено павликянско движение. Същото продължава и с насилственото преселване на арменците-халкедонити през IX век. През време на Византийското робство и през време на Второто Българско царство, от Византия в България продължават да се преселват не само търсещите спасение павликяни и халкедонити, но и големи групи армено-григоряни, които на отделни места организират арменски колонии и изграждат свои църкви. Съгласно историческите данни се доказва, че през XIII век във Велико Търново, столицата на Второто българско царство, е имало сравнително голяма арменска колония, със своя църква (Хаджи Калфа 1938: 23-29). Такива колонии е имало и в Охрид и Струмица. Неслучайно в средновековните източници се споменават селата: Арменофор (Битолско), Арменица в Рила, Ерменово, Арминор, Ерменлуи в Никополско, Армените край Габрово, Ерменли край Добрич и други. След много столетия, населението от тези селища се влива в местното население, асимилира се от тях и изчезва.

През време на турското владичество, когато Армения е завладяна от османска Турция, засилва се гнета над местното арменско население. Завоевателят изповядва друга религия - мохамеданската. Според тази религия всички християни в еднаква степен се смятат за рая, слуги и неверници, които трябва да бъдат подлагани на жесток терор и унищожения и те с фанатизъм изпълняват постулатите на корана.

Армения отново е превърната в арена на непрекъснати войни между Турция и Персия, между Русия и Турция. По пътищата на войната населените места са превърнати в разрушения и пепелища, а населението е масово избивано.

Населението на Армения е принудено да напусне своя дом, бащино огнище и родна земя и да тръгне по тежкия и трънлив път на преселването в други страни по света. Отново, за кои ли път, големи групи арменски семейства търсят спасение в Русия, Полша, Молдова, Унгария и други страни. Те се пръскат в целия арабски изток, Индия и други страни в Азия. Независимо от това, че и България е под османско робство, в нея условията за живот и сигурност са по-добри. Затова големи групи арменски преселници идват и в поробена България, а други остават в селищата на европейска Турция.

Известен е фактът, че майката на цар Самуил е от арменски произход. Нейните синове се казват: Давид, Аарон и Самуил. Цар Самуил е говорил на арменски език с предводителя на павликянската войска в служба на Византия, разположена край Пловдив и бива спасен от тях, когато е гонен от Византийските войски. Нещо повече, във Византия, в това число и в Константинопол, са живели цели арменски родове, начело с князете си, като много от тях са се сродили с византийските царски родове и през различни периоди, самите те са управлявали Византия. Император Василий Българоубиец има арменско потекло, негов пълководец също е арменец, а войската за личната му охрана също е съставена от арменци.

През периода на турското господство в България (1396-1878 г.) и година след Освобождението, до началото на 1923 година, както в Пловдив, така и в много други градове в страната, арменските преселници са приемани радушно от българското население по места (Дадурян 2009: 26-31).

По исторически данни, през 1549 година голяма група арменци от Нахичеван, Шорот и Карб се преселват в България и се устройват в градовете Айтос, Шумен и Бургас. През 1551 г. арменски етнически маси от днешна Румъния преселени там, преди това заселват в Добрич и други селища наоколо.

През годините 1606-1610 опустошителните войни между Османска Турция и Персия на територията на историческа Армения, стават причина районите на бойните действия, близките до тях и селищата по пътя на движение на войските да се превърнат в пепелища, а населението да бъде масово унищожено. Останалите живи, под заплахата на глада, сушата и болестите, напускат своя роден край, дом и бащино огнище и търсят спасение в европейска Турция - Източна Тракия и другите съседни страни (Ормандаиян 1984: 31) .

Отиването на нови групи преселници в тези страни, оживява вече съществуващите колонии и живота на армено-григорянските църкви изградени там и способства за създаването на нови такива.

През 1673 г. турският султан Мехмед III превзема полският град Каменец, където са живели много арменски семейства преселени там преди това. Когато научава, че те са преселени от историческа Армения, решава да ги върне отново там, тъй като в резултат на опустошителните войни с Персия и бягството на местното население цели райони са опустошени и обезлюдени. По негова заповед арменското население от града е натоварено на три кораба и изпратено за Турция по Черно море. По пътя се разразява силна буря. Единият кораб потъва, а хората от другите два са свалени на брега край Бургас и Созопол. Една малка част от тях остават в Бургас, а другите се пръснат в други селища от страната. След три години митарства, преселниците пътували с корабите, получават от турското правителство разрешение да се устроят в Пловдив. Устроените в Бургас не се преселват и остават в града (Пенков, Пенкова 1968: 15).

От арменски духовници-пътешественици, преминали през Балканите, получаваме информация за съществуващите тогава арменски колонии в България. Такава информация се съдържа в пътеписите на Симеон Тъбир, наречен Лехаци (от Полша).

В стиховете на водача на Кримската епархия Мардирос Кримеаци, който през 1673 година пътува за Ерусалим, се споменава за арменско население в София, Варна, посвещава стихотворенията на жителите па селищата Анхиало и Бургас. За арменски преселници в България пише по-подробно М. Пъжишкян, който е преминал през България при пътуванията му през 1806-1808 и 1817-1819 години.

Такива групи арменски преселници са идвали както в поробена така и в свободна България основно през XVI, XVII, XVIII, XIX векове и до третото десетилетие на XX век. Арменски преселници са живели не само в градовете Пловдив, София, Варна, Русе, Бургас, Шумен, Хасково, Айтос, Сливен, Ямбол, Стара Загора и други, като: Велико Търново, Плевен, Разград, Провадия, Анхиало, Карнобат, Кермен и други, в които са останали единици или са се прехвърлили в други населени места с по-компактно арменско население.

Значителни групи арменски преселници от селски произход са се заселили в селските райони като на някои места са създали цели селища, особено през Второто българско царство. За разлика от арменските градски колонии, в селата те нямали възможност да създават арменски национални колонии, да изградят армено-

григориански църкви, да общуват по между си и по такъв начин да са предпазят от асимилиране. Една част от тях, разорявайки се, а други забогатявайки, напускат селата, отиват в градовете и попълват арменските градски колонии. Социалните промени провокират промени в религиозния живот, в повечето случаи с разрушителни последици. Промяната в духовната област създава затруднения за мнозина и отправя предизвикателства към други (Йорданова 2012: 7). Затова по-голяма част от арменците остават в селските райони и лишени от възможността да запазят националната си идентичност, са асимилирани от местното население. Като живи паметници на изчезналите селски общини са имената на вече посочените села и други като: Армените край Габрово, Орманкьои (Арменкьои) край Трявна и други, основно в северна България. Да не забравим за компактното арменско население - „павликяни“, населявали селищата край Пловдив, Горно и Долно Павликени и други.

Както свидетелстват писанията на известния чешки изследовател на българската история Константин Иречек, в Пещера, Карнобат, Провадия и други селища в България са живели значителни групи арменски преселници, голяма част от които са асимилирани или са останали единици. По-късно са се преселили в други градове с компактно арменско население.

Въпреки че арменските преселници където и да са се намирали, са основавали обособени национални колонии, изграждали са армено-григорянски църкви, откривали са училища, клубове и други, опасността от асимилиране от местното население и изчезване винаги е била налице.

Известен арменски обществен деец и пътешественик, който през 1876 г. пътува из цяла Източна и Средна Европа в това число и в България, дебело подчертава за изчезването на арменските колонии в много страни от Европа и за гибелта, която заплашва арменските колонии в България. Той пише, че българските арменци, са забравили родният си арменски език и говорят на езика на турските поробители, или езика на местното население. Трудно можело да бъдат намерени двама арменци, които свободно да общуват на своя роден арменски език. Преди това, още през 1863 г. руският Вицеконсул във Варна в своя доклад до правителството на Русия пише: „Арменците в града, изложени на турското градско влияние и езика на местното население, са забравили и на говорят на майчиния си език - арменския. Не тачат в достатъчна степен своите народни традиции и обичаи. Струва ми се, че съзнанието за тяхната народност, се е запазило само чрез религията им, която винаги им е напомняла

и им напомня, че са чужди сред турците и че някога са имали малка, но с богато историческо минало родина“ (Хаджи Калфа 1938: 9-15).

От Турция след събитията през годините 1895-1896 г., 1908-1909 г., 1914-1916 г. и особено през 1922 г., в България идват големи групи арменско население, спасило се по чудо от кланетата в Западна Армения, Анадола и гоненията в европейска Турция.

2. АРМЕНОГРИГОРИАНСКАТА ЦЪРКВА И НЕЙНАТА РОЛЯ В ЖИВОТА НА АРМЕНСКАТА ОБЩНОСТ В ГРАДА

Огромна е ролята на Арменската апостолическа църква в живота на арменското население в Бургас, свързано със запазването на тяхната национална идентичност, от тяхното преселване в града, до наши дни.

Арменската държава първа приема християнството като държавна религия. Принос за приемането на християнската религия в Армения имат апостолите, последователи на Господ Иисус Христос, които проповядват християнството в различни страни по света в това число и в Армения. Става въпрос за апостолите Татеос и Партахисос, които идват тайно в Армения и проповядват сред населението. Гонени от властта, те се прехвърлят в Персия, където по-късно е построен първият манастир. Поради факта, че апостолите са просвещавали тази страна, арменската църква се назовава Апостолическа. Много преди това обаче в Армения тайно се проповядва християнството. Решаваща е ролята на Крикор Лусаворич за приемането на християнството като държавна религия през 301 година (през време на царуването на цар Дъртад). Приемането на новата вяра е свързано с ожесточени гонения, мъки и страдания. За проповядване на Христовото учение той е хвърлен в пропастта „Хор Вираб“. Там престоява много години, но оцелява по чудо. По предания стигнали до нас, Цар Дъртад се разболява от неизлечима болест. След като са положени всички усилия от поканени лекари и лечители-знахари от различни места, болестта продължава. Тогава от неговите придворни той е посъветван да се обърне за духовна помощ и изцеление към светия страдалец. От придворните никой не знае дали е още жив. Намират го жив, отдаден на молитви към Бога. Благодарение молитвите на Крикор Лусаворич, Цар Дъртад е излекуван. Повярвал в силата на новото Христово учение, той моли Крикор Лусаворич да обучи свои ученици, които да благовестят сред народа. Разрушени са старите езически капища, на тяхно място са построени нови храмове, в които започва извършването на християнско богослужение и се проповядва за спасението в Христа. През 301 г. Цар Дъртад обявява Християнската религия за

държавна религия на Армения. Крикор Лусаворич и неговите ученици проповядват Христовото учение и в съседните страни.

След съставянето на арменската азбука от Сахаг и Месроб, превеждането на Свещеното Писание - Библията и написването на много свещени книги, християнската вяра и арменския език стават главната опора на арменския народ, в борбата за нейното оцеляване през вековете. Трагична е съдбата на арменската държава и неговия народ - арменския. Страната е погазвана от войските на Римската империя, Александър Македонски и Византия. Страда от набезите на Персия и Арабските емирства, от ордите на Чийгиз хан, Ленгтимур, на Шах Апас и османските орди. За оцеляване на арменския народ огромна е ролята на арменския език и преди всичко християнската вяра, особено когато страната е завладяна от перси, араби, монголци. Героична е борбата и срещу османските турци, които искат да изкоренят християнството в Армения и да наложат тяхната вяра - мохамеданството. Многократно Армения е загубвала своята държавност, но никога не е загубвала своя език и вяра.

В периодите на икономически и социални изменения в Армения, се появяват и други християнски течения: павликянството, халкедонството и други. Част от арменското население изповядва католицизма, протестанството, евангелизма и други. Независимо от това, основното здраво и непоклатимо ядро, остава арменската апостолическа вяра, която насочва народа в неговата борба за оцеляване през вековете и съхраняване на нейните духовни ценности. През различни периоди от време, арменският народ е имал периоди на подем и падения, които винаги ги е преодолявал и вървял напред към своето бъдеще.

След освобождението на България от турско робство за арменските общности в по-големите градове на страната с компактно арменско население се откриват и по-големи възможности за развитие във всички основни направления: църква, училище, обществени организации, печатни издания и други. Тези възможности са узаконени с приетата Конституция на България. Под контрола на Министерството на Външните работи и Вероизповеданията в България, духовните водачи на арменските общности и избраните от тези общности църковни настоятелства получават право на самоуправление в решаването на своите вътрешни работи: организирането на богослуженията в църквата, извършването и документално оформяване на браковете и разводите, кръщаването и издаването на кръщелни свидетелства, погребенията и други. На тях е възложено да решават наследствени спорове, за обиди, дребни кражби и други,

както и да събират помощи за бедстващи и сираци и да оказват финансова помощ на арменските училища.

Двата съществени аспекта на църковната мисия – за спасението и за материалното благополучие са взаимно обусловени, тъй като духовната проблематика е приоритетна, но не е откъсната от материалната (Стефанов 2008: 194). Затова и главните приходи на църквите са доходите от църковните имоти, средствата от продажбата на свещи, таксите за оформяването на браковете, кръщенетата и разводите, от погребалните церемонии и панихидите, както и от дарения и волни пожертвувания. (Стоянова 2011: 227) Доходите се събират в касата на църквата.

Те се изразходват за издръжката на църквата, за текущо поддържане и основен ремонт на църковната сграда, плащането на консумативи: вода, ток, закупуване на свещи, плащане заплатата на свещеника и спомагателния персонал, както и за подпомагане на училището. За това вниманието на Църковните настоятелства, винаги е било насочено към целенасоченото и ефективно извършване на планираните разходи, придружени с получаването на официални платежни документи и завеждането им в касовата книга.

В пътеписите на архимандрит Пъжишкян, които е посетил България през 1806 и втори път през 1817-1819 години пише, че в Бургас е имало арменци и арменска църква, а в бележките на Агоп Ормандживян, които е подредил пътеписите пише, че съгласно една стара мраморна плоча, която се е намирала над входната врата и била свалена при изграждането на новата камбанария се потвърждавало, че там се е намирала църква, построена през 1748 г. Над вратата на църквата, която и сега действа, е вградена плоча от мрамор с надпис: 1858 година. От съпоставянето на историческите данни се вижда, че през 1748 г. в Бургас е имало малък параклис и че на негово място или в близост до него, а построена малка дървена църква, а през 1858 г. е построена църквата, която с няколко преустройства и подобрения се ползва и днес.

Арменската апостолическа църква в Бургас се намира в самото сърце на града, заобиколена с красиви дървета и много зеленина. Адресът й е: ул. „Лермонтов“ 13.

Молитвеното общение между Бога и човека, чрез което се придобива всеизпълващата Божия благодат и се осъзнава собствената греховност, се осъществява истински само в Светата Църква, изкупена чрез спасителната Голготска жертва на Христа Спасителя. Тя е Тяло Христово и място, където Бог присъства и е действен (Стефанов 2013, с. 17). Такова място е и арменската малка църква в Бургас, която сякаш

може да се побере в шепите на човек, носи духа на миналото и бъдещето в себе си. Само като я погледнете, ще усетите прилив на спокойствие и душевен мир

Арменската църква е една от най-старите храмове в града. Тя е сграда с базиликален план с прилежаща камбанария към притвора. (сн. 1)

Има източници, които сочат, че генерал Лермонтов е присъствал през 1878 г. в храма по време на св. Литургия по случай Освобождението на България от турско робство. (сн. 2)

Датата, която е посочена на камъка на вътрешната врата и на обредната вана за кръщаване, е 1853 г. Тогава църквата получава и днешното си име - „Сурп Хач ” (Свети Кръст). Това име не е случайно, защото в храма се съхранява частица от Светия Кръст Господен. Според документи, открити наскоро, на мястото на сегашната църква е имало действащ параклис още през 1673 г, а според някой документи първият арменски храм е бил изграден още 1808 г. Първоначално на това място е съществувал параклис от дърво и камък със средства, дарени от арменци и българи. Тогава е носел името „Света Богородица” или „Аствардзадзин“. По-късно, през 1832 г. се преименува на „Св. Степанос”. Сегашното си име „Сурп Хач” получава през 1853 г. Сега от този дървен параклис има запазена най-старата икона, изобразяваща мъченическата смърт на св. архидякон Стефан.

От северната страна на църковната сграда в градината има паметник, изобразяващ „Хач Кар“ – (Кръст вписан върху камък), характерен за арменската културна традиция. (сн. 3)

Към арменската църква в Бургас има музей, в който се съхраняват редица ценни експонати като Евангелие, издадено във Венеция през 1686 г. (сн. 4), свещенически одежди отпреди 200 години (сн. 5). На официално място в музея е поставен месингов напрестолен кръст в средата, на който е поставено парченце от Светия Кръст (сн. 6).

Бургаската арменска църква е духовно средище за арменците в града и областта.

През 1970 г. „Сурп Хач”е призната за паметник на културата и е включена в пътеводителите за туристи.

Малкият брой на арменците в Бургас до към края на XIX век и бездушието им към делата на църквата през този период са потвърждава от факта, че през 1887 година поради опасност от падане на покрива църквата е затворена, а населението не заделя средства за ремонта. Ремонтът е извършен със средствата, получени от други църкви и местният свещеник е лишен от доходи, влачи мизерно съществуване и е принуден да напусне града.

След идването на по-големи групи арменски преселници в България, в това число и в Бургас, към края на XIX и началото на XX век, положението на църквата в Бургас се подобрява. Църковните настоятелства с по-голяма загриженост са занимават с проблемите на църквата, подобряват работата си за привличането на по голям брой богомолци за неделните богослужения и осигуряване заплащането на свещениците.

Непосредствено преди обявяването на Балканската Война във втората половина на 1912 година, българското правителство като взема предвид борбата на арменския народ срещу Турция, приема за ненормално арменските църкви в България да се ръководят от Цариградската арменска патриаршия и дава съгласие в България да се учреди Арменска епархия и да се избере епископ за епарх.

Започването на Балканската и след това на Съюзническата война забавят провеждането на избора за епарх до завършването на войната. След завършването му, Цариградската патриаршия, за духовен водач изпраща епископ Хевонт Турян, който се установява в Пловдив. Тъй като не са уредени въпросите за българското гражданство на епископ Хевонт Турян, със започването на Първата световна война, турското правителство изисква връщането на епископ Турян в Турция (тъй като е турски поданик). Правителството на Радославов, счита за законно искането на турското правителство и моли епископ Турян да напусне страната. Поради отказ от него, правителството подготвя екстрадирането му за Турция. Това действие е осуетено от ВМРО, която има голямо влияние в правителствените среди. По тяхно настояване екстрадирането е отменено и епископ Турян продължава своята дейност. По-късно, поради непреодолими различия между него и Епархийския съвет, той е принуден да си подаде оставката и да се върне в Турция (Милев 1989: 25-32).

Към края на 1922 г., след пристигането на голям брой преселници в Бургас, избягали от Западна Турция - Бандърма, Бурса, Цариград и близките райони и най-вече от Източна Тракия от градовете Родосто, Малгара, Силиври, Чорлу и други градове, работата на църковното настоятелство в помощ на пристигналите арменски преселници чувствително се подобрява.

За активизирането на църковния живот в града, решаващо значение имат както работата на църковните настоятелства, така и свещениците на служба в тях. Техните задължения не се ограничават с църковното богослужение в неделните дни и църковни празници, сключване на брак, извършване на погребения, помени и други. Те преподават и вероучение в арменското училище, а след Рождество Христово, Великден

и други църковни празници те обикалят домовете на вярващите и ги освещават за здраве.

Борбите на политическите партии в страната за власт водят до непрекъсната промяна на правителствата и управлението на страната, стават причина и за борби между политическите партии и организации на арменската общност и инициират промени в осъществяване ръководството над Църковното и училищно ръководството. Тези борби продължават до септември 1944 г., като през следващите години, ръководството над работата на църковното и училищно настоятелства са осъществяват от партията „Ташнагцутюн“ (Внанян 1979: 21).

След закриването на малцинствените училища през шестдесетте години на миналия век, насилствена смяна на имената на населението от турско малцинство, беше отменено правото на населението от малцинствата да погребват починалите техни членове в обособени гробища. По този начин през 80-те години на миналия век е налице ново посегателство върху правата на малцинствата. Опитите на църковното настоятелство се оказват безуспешни. Създават се много големи трудности при погребението на арменците, които са пръснати по огромната територия на гробищата. Още по трудно е извършването на помените (мерелоца). Свещениците нямат физическа възможност да обикалят гробовете на починалите. След известни преговори арменците получават възможност да извършват отново погребения в т. нар. „арменски парцели”.

През 2002 г. е избрано ново църковно настоятелство. Неговите членове организират редовно и качествено провеждане на църковните богослужения през неделните дни и църковните празници с участието на обновеният църковен хор. Наред с това, отговорно и целенасочено работят по опазването, ремонта и поддържането на църковните имоти. Заедно с ремонтите те осигуряват изпълнението на реконструкции и модернизации, с които църквата и параклиса са приведени в съответствие на новите по завишени изисквания на съвремието. Като източник на средства за осигуряване на нормални условия за провеждането на цялостната дейност на църковното настоятелство, те отделят особено голямо внимание на обектите предвидени за даването им под наем.

В заключение може да се каже, че по време на Освобождението арменската църква е била единствен християнски храм в града. По проект на инж. Хрант Баклаян през 1958 г. е издигната каменна камбанария.

С решение № 40 от 07.07.1970 г. на Института за паметници на културата - София, църквата „Сурп Хач“ влиза в списъка на историческите и архитектурни

паметници. Тя е включена в туристическите пътеводители и се посещава ежедневно от стотици туристи. По време на големия ремонт през 1972-1976 г. се извършва смяна на покрива, външно облицоване с врачански камък, подсилване на инсталацията, остъкляване по проект на инж. Хрант Баклаян. Основният ремонт на олтара, вътрешните стени, покрива, монтиране на катедрални стъкла и др. е направен през 2003–2008 г. Паметникът на Геноцида, дело на скулптора Хари Арабян, е открит на 24 април 1991 г. в градинката, разположена северно от храма.

В морската градина по инициатива на Мелкон Мелконян, арменците издигнаха паметник на Благодарността - „Богородица с Младенеца“. Той е дело на бургаския скулптор Хари Арабян и е посветен на българския народ, приютил изгнаниците арменци.

Библиография:

Дадурян 2009: Дадурян, Б. История на арменците в гр. Бургас (1549-2003). Бургас, 2009.

Хаджи Калфа 1938: Хаджи Калфа. Румелия и Босна – Географско описание. София, 1938.

Ормандаиян 1984: Ормандаиян, А. Арменски пътеписи за Балканите (XVII-XX век). София, 1984.

Пенков, Пенкова 1968: Пенков, И., М. Пенкова. Бургас. София,1968.

Милев 1989: Милев, И. Арменската доброволческа рота през Балканската воина (1912-1913). София, 1989.

Мицева 2001: Мицева, Е. Арменците в България – култура и идентичност. София: Изд. IMIR, 2001.

Внанян 1979: Внанян, С. Армено-Български исторически връзки. София, 1979.

Йорданова 2011: Йорданова, Г. Измерения на вярата (богословско-философски паралели). Шумен: УИ „Еп. К. Преславски“, 2011.

Йорданова 2012: Йорданова, Г. Вяра и знание (съвременни предизвикателства). Шумен: УИ „Еп. К. Преславски“, 2012.

Стефанов 2008: Стефанов, Ст. Социалната мисия на Българската православна църква. Шумен: Изд. Аксиос, 2008.

Стефанов 2013: Стефанов, Ст. Евхаристията в катакомбното изкуство (образци, приемственост, литургически аспекти). София: Изд. „Тола“, 2013.

Стоянова 2011: Стоянова, И. Управлението на църковното имущество и употребата на църковния имот според каноните. - В: Епископ-Константинови четения, т. 16, Шумен, 2011, с. 225-232

Яворов 2010: Яворов, П. К. Съчинения в седем тома Т1: Съчинения. София: Изд. „Захари Стоянов“, 2010.

Автор: **Атанас Киров**
Шуменски университет „Епископ Константин Преславски”
специалност *Теология*, бакалавър, nakata80@abv.bg

Научен ръководител: **гл. ас. д-р Галя Йорданова**
Рецензент: **доц. д-р Стефан Стефанов**

Сн. 1. Храм „Сурп Хач” в гр. Бургас

Сн. 2. Плоча, поставена на стената на храма, посочваща присъствието на ген. майор Лермонтов по време на св. Литургия

Сн. 3 Хач Кар

Сн. 4 Старопечатно Евангелие, издадено във Венеция през 1686 г.

Сн. 5 Свещенически одежди отпреди 200 г.

Сн. 6 Напрестолен месингов кръст с вложен в него частица от Светия Кръст Господен